

Jak se vyrovnat s budoucností

Prof. PhDr. Martin Potůček, CSc.

V tomto krátkém zamyšlení se věnuji prognostice a tvorbě vizí ve společnosti a rozebírám předpoklady a možnosti jejich uplatnění v České republice počínajícího 21. století.

POTŘEBUJEME PROGNOSTIKU?

Zájem o zkoumání budoucnosti zaznamenává své přílivy a odlivy. Omezíme-li svou pozornost na české země, pak první velké vzednutí zájmu o prognostiku přišlo koncem 60. let 20. století. Šlo o – jistě ne náhodnou – koincidenci s obdobím, které bylo zároveň těhotné změnami ekonomickými, kulturními, a koneckonců i politickými. Po normalizačním „období temna“ přišla druhá polovina 80. let – a s ní jak nepatrné známky liberalizace poměrů, tak i obnovené aktivity prognostické obce, zaštitěné tehdy Čs. vědeckotechnickou společností.

Po pádu komunismu přišlo zajímavé období, kdy mnozí intelektuálové, kteří měli velmi blízko k prognostice, vstoupili na prkna vrcholné politiky, ovšem prognostika jako taková byla znovu vytlačena na samotný okraj veřejného prostoru. Vysvětlení tohoto zdánlivého paradoxu je možno hledat – kromě odlivu akademických kapacit z oboru – především v tom, že počátky transformace vyžadovaly plnou orientaci na „ruční řízení“; nebyl dostatek času, kapacit ani soustředění pro zkoumání vzdálenějších časových horizontů v situaci, kdy se zásadně proměňovala celá infrastruktura regulativů a institucionálních rámců fungování společnosti – s obtížně odhadnutelnými důsledky, byť i jen v řádu několika měsíců. Svou roli sehrála jistě i skutečnost, že prognostika by mohla zpochybňovat některá politická rozhodnutí, indukovaná apriorními ideologickými koncepty a nesena v té době již krystalizujícími skupinovými zájmy.

Vstup České republiky do Evropské unie v roce 2004 znamenal zásadní předěl v novodobé historii českých zemí s dosud jen obtížně rozeznatelnými, nicméně dlouhodobě výrazně formativními důsledky. Země se stala součástí společenství, které jí nabídlo jak vyspělejší kulturu komunikace, spolupráce a rozhodování, tak mnohem pevnější oporu pro její další sociální a ekonomický rozvoj. Komplikace s přijetím evropské ústavní smlouvy, které následovaly, ukázaly, že bude nutno více se soustředit na porozumění tomuto rámci, usilovně hledat jeho novou podobu, odpovídající rychle se měnícím poměrům, a místo země v něm. I proto jsem přesvědčen, že přichází doba, která bude znovu přát prognostice: Země akceptovala uvnitř i navenek novou podobu svého začlenění v evropském a světovém prostoru; tento prostor se ovšem – mimo jiné i v důsledku rozšíření EU – přetváří a bude dále formován především k obrazu těch, kteří jsou a budou schopni dohlédnout dlouhodobých důsledků svých dnešních činů, a podle toho také jednat.

Tím se dostávám k vlastnímu smyslu prognózování na půdě jednotlivých národních společenství: Identifikovat budoucí ohrožení a rozvojové příležitosti, a tím posilovat jejich šanci přežít a dále se rozvíjet. Dobrá prognóza (na rozdíl od predikce) nepředpovídá, nýbrž nabízí návod k orientaci v možných budoucnostech a tím vytváří předpoklady k zasvěceným a odpovědným rozhodnutím (především strategické povahy). K tomu přistupuje ještě další důležitý aspekt: dobrá sociální a ekonomická prognóza předpokládá účast hlavních aktérů na jejím vzniku a užití. Dnes je už více než zřejmé, že striktní dělba práce mezi analytiky, prognostiky, úředníky, politiky a veřejností při zkoumání budoucnosti není schopna připravit půdu pro funkční užití prognóz v praxi řízení. Bez participace lze možná zformulovat hodnověrné hypotézy o vývojových ohroženích a rozvojových příležitostech, nelze však počítat s tím, že jednotliví aktéři je vezmou natolik vážně, aby je přetavili do racionálních voleb a vdechli jim život.

POTŘEBUJEME VIZE?

Tvorba vizí má charakter hledání společného hodnotového jmenovatele reakcí na identifikovaná vývojová ohrožení a rozvojové příležitosti. Vize – na rozdíl od prognostiky – činí snadnější naši orientaci ve spleti možných budoucností, jsou pomůckou usnadňující společnou akci uvnitř a pro dané společenství. Dobré vize se ovšem bez prognostiky neobejdou: Alternativní prognózy pro ně představují nezbytný poznávací základ, jinak skončí snadno v písku neodpovědných a někdy i dezorientujících spekulací.

Vize pro určité národní či státní společenství je tedy v demokratické diskusi kultivovaná představa o jeho vývojových ohroženích, rozvojových příležitostech a zároveň o způsobech, které mohou vést k minimalizaci zjištěných ohrožení a k maximalizaci využití identifikovaných příležitostí v rámci široce sdílených hodnot. Ne každá společnost je ale ochotna a také schopna takovou představu odpovědně rozvíjet a učit se z její praktické implementace.

Václava Havla znepokojovala potřeba formulovat vize pro naši zemi po celé jeho prezidentské funkční období: „... před námi (se) otevírá jemnější otázka, jaký charakter bude v budoucnu náš demokratický stát mít, jakým směrem se bude ubírat, jakou roli sám sobě přisoudí, co bude podporovat a proti čemu bude zasahovat... budeme (se) muset daleko více zabývat jeho skutečnou náplní a jeho dlouhodobými výhledy...“ Najde se ovšem také nemálo těch, kteří vědomě rezignují na odpovědnost za podobu světa budoucnosti spoluvytvářeného dnešními rozhodnutími a činy: „Živelnost světa líčeného postmoderní utopiií proměňuje každou starost o budoucnost v absurditu, s výjimkou starosti o to, abychom se nemuseli starat o budoucnost – tedy starosti o to, abychom mohli jednat způsobem přiměřeně bezstarostným a neodpovědným.“

MÁME NA TO?

Na pozadí těchto úvah vyvstává mimo jiné otázka, jaká je dnes v České republice institucionální základna prognostiky. Ve srovnání s ostatními zeměmi Visegrádské čtyřky (nemluvě už ani o zemích na západ od našich hranic) bohužel dosud velmi omezená. Na veřejnosti nepříliš známá, nicméně poměrně živá jsou dvě občanská sdružení (česká pobočka Římského klubu a Občanská futurologická společnost). Na metodu Foresight a její praktické aplikace (především v oblasti vědeckotechnických prognóz) se specializuje Technologické centrum AV ČR. Na půdě Univerzity Karlovy rozvíjí od roku 2000 svou činnost Centrum pro sociální a ekonomické strategie (CESES). Jeho posláním je identifikovat klíčové problémy České republiky, identifikovat rozvojové příležitosti ČR a tím přispívat k nalézání veřejných politik, které povedou k řešení identifikovaných problémů a k využití rozvojových příležitostí. CESES má dále podle svého statutu přispívat k artikulaci českých národních zájmů a rozvíjet kulturu stálé veřejné rozpravy o uvedených záležitostech. Za krátkou dobu své existence publikovalo toto pracoviště (kromě mnoha dalších studií a výzkumných zpráv) čtyři souhrnné publikace systematicky identifikující prostor možných budoucích voleb a nabízejících se veřejně politických, sociálních a ekonomických strategií (Vize 2001, Průvodce 2002, Putování 2003, Jak jsme na tom 2005).

Je ovšem patrné, že se dosud nepodařilo vytvořit takové podmínky a kapacity, které by umožnily přistoupit k systematickému prognózování možných budoucností země v širším kontextu změn jejího mezinárodně politického postavení (především v rámci Evropské unie), postupující globalizace a promítnutí možných a očekávaných důsledků vstupu vědeckotechnických objevů a inovací do života lidí i institucí. Neumíme například dobře odpovědět na otázku, jak ve zkoumaní budoucnosti ČR vymežit to, co bude v operačních možnostech národních orgánů, na pozadí toho, co bude součástí obecnějšího globálního vývoje lidského

společností. Je možno vyjít z konstatování prognózy CIA, že „... i v příštích patnácti letech si národní státy zachovají rozhodující vliv na veřejné záležitosti“?

I když tedy mají prognózy vývoje nanotechnologií, informačních a komunikačních technologií, astronomie, biotechnologií, molekulární genetiky či nových léků nespornou vypovídací hodnotu právě tak, jako prognózy budoucích podob politického rozhodování, demografického vývoje, soustav veřejných a finančních služeb, sociálního rozvrstvení společnosti či forem přežívání národních společností v globalizující se ekonomice, obě tyto třídy prognóz trpí společnou organickou vadou: vzájemnou nepropojeností. Nejvýznamnější (a zároveň nejobtížnější) prognostickou úlohou budoucnosti proto bude, jak funkčně integrovat veřejně politické, sociální a ekonomické prognózy s prognózami vývoje a uplatnění vědy a technologií – to vše na pozadí potřeby řešit nové, dříve neznámé etické problémy. Předpolí pro její řešení budují jistě i příspěvky publikované v tomto sborníku: Vstup vědy do reprodukce člověka, symbióza přírodního a umělého tvora, umělý život a jeho regulace, nové podoby komunikace a kontroly ohrožující soukromí jedince, rozplývání odpovědnosti v nepostizitelných synapsích horizontálních politických a ekonomických sítí či možné proměny práva a finančních institucí. Ta hlavní práce na poli prognostiky nás ovšem zcela jistě teprve čeká.

Nesetkal jsem se dosud ani s uspokojivou odpovědí na otázku, jak využít nových informačních a komunikačních technologií pro účast dalších aktérů v procesu tvorby prognóz a vizí a v jejich následném uplatnění ve společenské praxi.

Hlavní výstupy CESES 2001–2005

Jak jsme na tom. A co dál? Strategický audit České republiky. Sociologické nakladatelství, Praha 2005.

Průvodce krajinou priorit pro Českou republiku. Gutenberg, Praha 2002.

Putování českou budoucností. Gutenberg, Praha 2003.

Vize rozvoje České republiky do roku 2015. Gutenberg, Praha 2001.

Odkazy na ostatní tématické studie a podklady lze nalézt na <http://ceses.cuni.cz>

Why to bother with potential futures? Why to set up visions and strategies for the nation? As this is the only rational way how to deal with both challenges and opportunities we face – and how to engage different actors in trial to harmonize individual efforts into common deeds. The Czech Republic has its tradition in forecasting, though disrupted in the 1970s and again in the 1990s. Nevertheless, country suffers from the relative neglect of the issue by decision makers, and by a particularism of different scientific disciplines: societal aspects are nurtured at the Center for Social and Economic Strategies (Charles University in Prague) whereas technological forecasting is a matter of concern of other departments. A synthesis of both is still a dream – and a quest for the establishment of teams able to bear holistic futurological projects.